

Aportacions a la genealogia de la dansa tradicional catalana¹

Una de les qüestions que ha preocupat els estudiosos de la dansa tradicional catalana (DTC) és l'origen dels nostres balls. Paral·lelament, un dels problemes al qual cal enfrontar-se en estudiar la seva procedència és l'excés d'imaginació d'alguns autors i altres persones vinculades al món de la dansa catalana, els quals han atorgat a aquests balls uns orígens remots, generalment sense la pertinent aportació documental. En aquest treball, que pretén fer una aportació teòrica i metodològica al respecte, hem hagut, doncs, de renunciar a idees preestablertes i plantejar noves formes d'accedir al «problema». Essencialment es tracta d'un treball obert que, certament, també es pot utilitzar per a l'anàlisi d'altres elements folklòrics i de qualsevol altre territori.

Bàsicament, l'estudi es concreta en dues parts. En la primera hem elaborat un cos teòric que parteix del tractament de la dansa com un document viu, canviant en el temps i en l'espai, amb el seu procés vital i un territori on es desenvolupa, dins d'un context social i cultural determinat. Per a la seva anàlisi hem comparat un element-ball amb un element-espècie, entès aquest

darrer des del punt de vista biològic. En aquest sentit, Carlos Vega² ja apuntà la «consciència d'espècie» referida a diferents balls. Aprofundint en la idea, vam atorgar als elements-ball un procés evolutiu amb les característiques que li són pròpies: la variabilitat com a resultat de les mutacions, l'adaptació al medi i els processos d'expansió i/o regressió. Igualment, calgué organitzar el conjunt de balls en taxons, agrupant-los per ordre, família, gènere i espècie: aquest darrer grup constitueix els balls concrets.

En segon lloc ens va caldre determinar la metodologia d'anàlisi, manllevada a les ciències socials, utilitzant els mètodes regressiu (de més modern a més antic), progressiu (de més antic a més modern), aplicables als estudis històrics, i de coincidència (que participa de tots dos) per a l'establiment d'un continu històric. Atesa l'asincronia de les informacions, les recollides en el curs de les recerques es van agrupar en els anomenats «talls sincrònics» que, en el seu continu temporal, desemboquen en un anomenat «punt mort», a partir del qual és impossible progressar en l'estudi per manca d'informació. La proximitat relativa del punt mort superior en el mètode progressiu i del punt mort inferior en el mètode regressiu

Rosa Maria Forner Quixal

Mestra. Llicenciada amb Grau en Geografia i Història i llicenciada en Història de l'Art. Becada (2001) amb el II Ajut «Escola Normal de la Generalitat» pel treball *Historiografia de l'AAENG*. Becada pel CIOFF (2004) pel treball *El Ball del Ciri*. III premi Leonor Serrano i Pablo (2006). Diverses publicacions sobre dansa tradicional catalana. Membre del Grup de Recerques Folklòriques EQUIP (1982-2014).

Albert González Masip

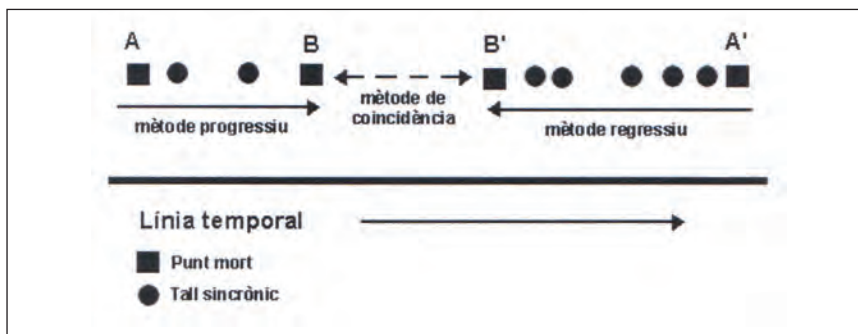
Enginyer tècnic agrònom. Doctor en Geografia. Ponent a la V Reunió del Grupo de Trabajo de la UGI (1986). Professor Associat a la UB (1988-1991). Diverses publicacions sobre dansa tradicional catalana i història del transport. Director científic al I Congrés del Priorat (1996). Becat pel CIOFF (2004) pel treball *El Ball del Ciri*. Membre del Grup de Recerques Folklòriques EQUIP (1982-2014).

Paraules clau: dansa tradicional, Catalunya, història de la dansa, mètode de coincidència, folklore

Keywords: traditional dance, Catalonia, history of dance, matching method, folklore

El treball ens aproxima als orígens de la dansa tradicional catalana mitjançant un cos teòric basat en l'atribució als balls d'un caràcter d'espècie biològica i una metodologia establerta a partir del treball en l'anàlisi històrica. Els patrons han permès la comprensió dels processos i variables que han pogut influir en el procés de creació i transformació de les danses. Després, l'ús dels mètodes emprats en l'elaboració del procés històric i evolutiu dels balls es complementa amb el mètode de coincidència que permet una comprensió més gran del procés evolutiu. S'han analitzat alguns arquetipus de balls que, en la gran majoria de casos, no es remunten més enllà de la baixa edat mitjana.

This paper looks at the origins of traditional Catalan dance through theoretical analysis which examines the dances as a biological species and a methodology based on work done in the historical analysis. The patterns have enabled understanding of the processes and variables that have influenced the process of creation and transformation of the dances. Subsequently use of the methods employed in drawing up the historical and evolutionary process of the dances is supplemented by the matching method that provides greater understanding of the evolutionary process. Some archetypes of dances which in most cases do not go back beyond the Late Middle Ages are analysed.

■ Gràfic 1

permet establir un continu temporal històric (gràfic 1). Aquest procés evolutiu es va representar utilitzant sistemes gràfics (gràfic 2) i els que s'utilitzen en paleontologia (gràfic 3).

Ara bé, calia observar quins elements havien pogut influir en els diferents elements que articulen un determinat ball, treball que es va dur a terme a partir de l'anàlisi dels diferents patrons, definits aquests com el conjunt de formes i funcions que poden haver generat influències en els nostres balls. Alguns autors ja van copsar la importància d'aquests efectes en llurs estudis realitzats ja el segle XIX.³ L'anàlisi dels diferents patrons ens planteja, de forma clara, que aquests només ens ofe-

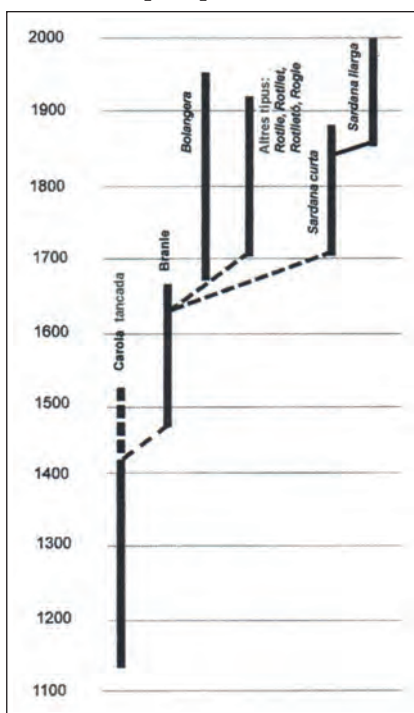
reixen una perspectiva funcional i, com a molt, bàsica pel que fa a la forma però no pel que fa a la coreografia. Aquests elements, doncs, acoten el camp dins del qual és possible moure's en el procés evolutiu des del mètode regressiu. És a dir, un cop d'ull a la història d'una dansa acabarà, indefectiblement, en els aspectes estrictament funcionals i/o formals i aquests poden haver canviat també en el transcurs del temps. La seva anàlisi, a partir de fonts extraordinàriament minses, ens indica, en tot cas, que la majoria dels patrons ha tingut una influència molt escassa en les nostres danses tradicionals i, a tot estirar, només ens confirmen la universalitat de formes i funcions.

Així, pel que fa als patrons, es va fer una anàlisi de les danses iberes, d'Egipte, de Judea, Grècia, Etrúria i Roma. A partir d'aquest conjunt de formes i funcions que ens han arribat mínimament descrites vam començar a buscar els possibles paral·lelismes existents amb les informacions corresponents als balls baixmedievals, cosa que ens va permetre observar pocs punts en comú i l'inici d'un procés de diversificació que es va fer aparent a partir dels segles XIII-XIV. Aquesta anàlisi ens va permetre definir els trets principals d'un conjunt de balls entre els quals destacaven la carola en les seves diferents variants, la *trescha* i balls derivats de formes anteriors com el cas del *tripudium*, entre d'altres.

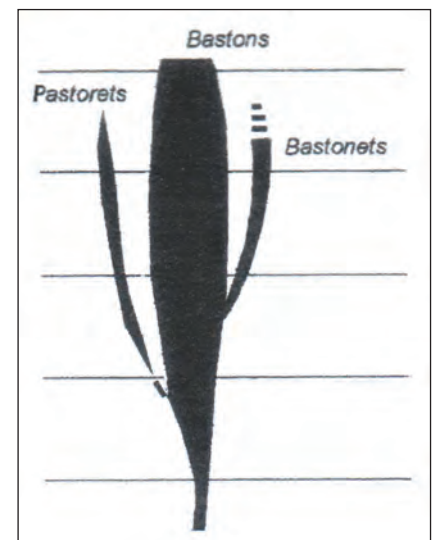
De totes les informacions fins ara presentades, es pot deduir que, en aquest

primer període, es defineixen els trets fonamentals de les danses, trets, però, que no permeten fer res més que una generalització que no ens deixa buscar altres arrels de la DTC que les purament empíriques. Els nexes entre les formes decimonòniques de la dansa catalana i les gregues, romanes o egípcies més reculades són estrictament funcionals. Si bé les formes coreogràfiques semblen perpetuar-se en el temps, únicament la progressiva complexitat de les formes aporta els canvis que es poden percebre des de finals de l'edat mitjana. No hi ha documentació que ens permeti afirmar que hi ha una continuïtat estricta entre balls d'èpoques tan allunyades com les que acabem de citar i les recollides pels folkloristes des de finals del segle XIX. Només certs elements formals i funcionals perduren en el temps i permeten observar similituds entre balls de temps reculats i actuals. Cal, doncs, endinsar-se en el període històric següent per trobar els elements bàsics que ens permetin traçar la línia evolutiva de la DTC.

Quan observem l'ampli desenvolupament de la dansa a partir dels segles XV i XVI, amb la intervenció dels mestres de dansa a les corts europees, és quan d'una manera més clara podem trobar analogies amb les DTC, i d'una manera especial a partir del grup de

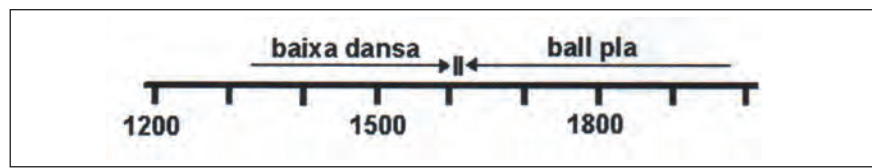
■ Gràfic 2

■ Gràfic 3

la carola oberta i de la seva evolució cap al branle, el contrapàs, així com en el de la baixa dansa i la seva posterior evolució cap al grup dels balls plans. L'aparició de nous tipus de ball és una constant del període renaixentista. Si, per una banda, observem la forma, hem de concloure que la majoria de les nostres danses tenen una coreografia elaborada –lluny de les danses més simples dels períodes anteriors– fruit d'influències externes i d'un possible mestissatge o creuament que, en alguns casos, s'implanta en els elements autòctons. Si, per altra banda, ens fixem en les funcions, veurem com aquestes perduren en el temps, atès que responen a estructures socials que, en alguns casos, són immutables.

Som conscients del fet que les possibilitats evolutives que hem tractat anteriorment tot utilitzant com a símil les espècies biològiques constitueixen més aviat una forma d'expressió. Això no obstant, teoria i mètode ens porten directament a l'establiment d'una organització taxonòmica i a una possible jerarquització temporal, elements aquests que sí que considerem innovadors i d'interès, ja que no han estat treballats ni aplicats en el cas de la dansa catalana. De totes maneres, és clar que no podem fer una organització si abans no hem sistematitzat els balls en funció de criteris diversos que ajuden a definir en què consisteix un ball, vist des dels seus elements definitoris. Els autors van participar en un estudi anterior⁴ en el qual es definien els criteris de classificació de les DTC. Així, s'establí una distribució basada en el que s'anomenaren «conceptuacions genèriques», de les quals es definiren nou classes basades en el calendari, els participants, la coreografia, els estris, les danses concretes, la música, els instruments musicals, la funció social i humana i el punteig.⁵ La definició d'un ball a partir dels criteris suara exposats permet establir l'arquetipus de ball –que correspondria al tàxon de

■ Gràfic 4

gènere– a partir del qual es pot iniciar una classificació taxonòmica, basada en els mateixos ítems en què pren suport la classificatòria utilitzada a les ciències biològiques, i que inclou un divers grup d'espècies, en el nostre cas de balls concrets. Un exemple aclarirà la qüestió:

Ordre: ball rodó
 Família: ball rodó tancat
 Gènere: sardana (arquetipus)
 Espècie: sardana llarga
 Subespècie: sardana llarga estil selvatà

La classificatòria ens permet establir els lligams temporals que configuren el procés evolutiu d'un ball, realitzat a partir dels estudis històrics i utilitzant el mètode o mètodes ja apuntats (progressiu, etc). Tal com ja s'ha esmentat, la coincidència que ens ofereix el mètode homònim ens porta a establir els pertinents lligams entre danses recollides pels folkloristes el segle XIX i les que s'han pogut estudiar de períodes anteriors. Posem-ne un exemple que permeti relacionar un ball com el ball pla amb la baixa dansa, a partir de la similitud de característiques:

Baixa dansa: ball en cercle obert, amb els dansaires agafats de la mà per parelles, ballat avançant unidireccionalment, amb passos lents no saltats, amb una base rítmica fixa, de ritme binari o ternari i successió de dues melodies, A i B, amb grups generalment de vuit compassos que es repeteixen.

Ball pla: ball en cercle obert, amb els dansaires agafats de la mà, per parelles, amb moviment d'avanç unidireccional, amb passos lents no saltats amb un punteig específic conegut com a *punt pla*, executat de forma lliscant.

La música és de ritme ternari, amb successió de dues melodies alternades, A i B, i en grups generalment de vuit compassos.

Una anàlisi històrica ens permet observar que les darreres cites (mètode progressiu) de la baixa dansa coincideixen amb les primeres (mètode regressiu) del ball pla, fet que posa de relleu una continuïtat formal entre els dos grups (gràfic 4).

El mètode de treball i anàlisi que hem exposat constitueix una eina vàlida per a l'anàlisi temporal i evolutiva de fenòmens com les danses tradicionals i es planteja com una aportació, ja que tampoc no ha estat utilitzat en recerques antropològiques anteriors. Lluny d'establir els orígens de la DTC en temps reculats, l'estudi ens permet situar-los en períodes històrics relativament recents i que, a tot estirar, en alguns pocs casos, es poden situar a l'edat mitjana i, una bona part, en segles posteriors.

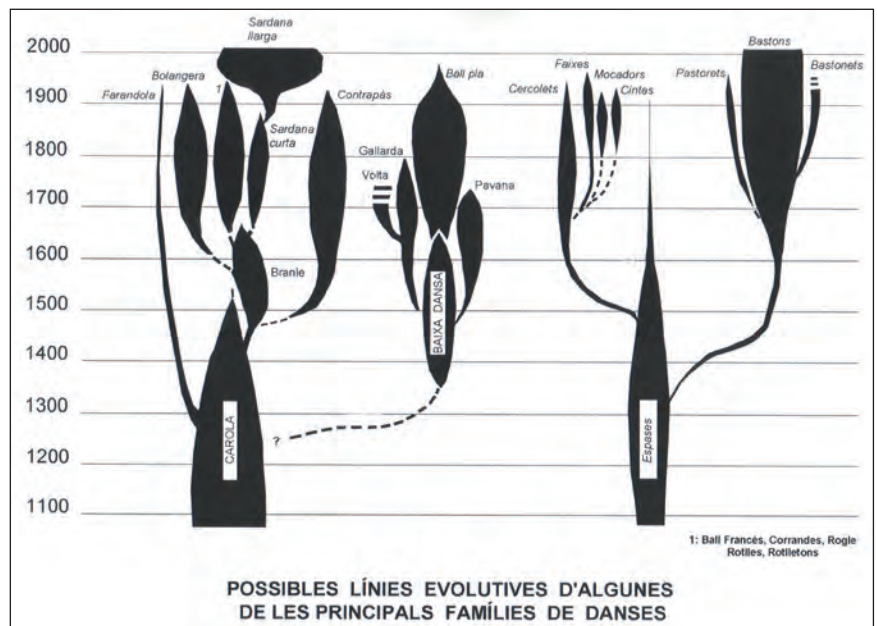
. . .

El conjunt que s'ha exposat ha permès, doncs, obrir una nova línia d'investigació utilitzant mètodes propis i d'altres que s'han manllevat a d'altres camps de la ciència. El resultat de l'anàlisi comparativa a què ens hem referit per al cas del ball pla i que, en el treball original, fou estès a altres grups de balls, ha permès l'establiment del gràfic 5, on es mostren les possibles línies evolutives de les principals famílies i gèneres de DTC. Sembla clar que un canvi d'escala ens permetria establir les corresponents ramificacions últimes dins del darrer nivell temporal presentat, ramificaci-

ons que es correspondrien a les espècies concretes.

Finalment, cal esmentar que el gruix del traç aplicat a cadascuna de les famílies i gèneres presentats en el gràfic esmentat és purament aproximatiu, si no especulatiu en alguns dels casos, però basat en les informacions corresponents a finals del segle XIX i les recollides durant el segle XX, relatives al nombre d'espècies existents o de danses efectivament ballades.

Amb aquest treball creiem haver obert una nova línia d'investigació, els fruits de la qual només han estat proposats i que posem a la disposició dels investigadors. ■

■ Gràfic 5

BIBLIOGRAFIA

- **Alonso, M. R.** (et al.) (1992) *La bolangera*. Barcelona: Altafulla.
- **González Masip, A.** (1985) *Aspectes de l'evolució del paisatge a Gratallops. Anàlisi de mètodes i tècniques*. Departament de Geografia Física. Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona [tesi de llicenciatura].
- **Prats, L.** (1988) *El mite de la tradició popular*. Barcelona: Edicions 62. Col·lecció «Llibres a l'Abast», núm. 237.
- **Vega, C.** (1956) *El origen de las danzas folklóricas*. Buenos Aires: Ricordi Americana.

GLOSSARI

- **Patró:** conjunt de formes i funcions, procedents de diferents cultures, que poden haver generat influències en els nostres balls.
- **Conceptuacions genèriques:** característiques no excloents entre elles i que, totes plegades, ens permeten acollir els trets essencials i definitoris d'un ball d'una manera multivariable.
- **Arquetipus:** prototipus d'un ball obtingut a partir de danses que presenten concrecions, segons les conceptuacions genèriques, idèntiques o molt semblants i que permeten definir un element ball tipus.
- **Mètode de coincidència:** mètode de treball utilitzat a geografia del paisatge que relaciona les dades obtingudes en el mètode progressiu amb les del mètode regressiu, de manera que permet establir un continu històric entre els dos punts morts obtinguts en els processos progressiu i regressiu, si es donen determinades circumstàncies.⁶

NOTES

- (1) Aquest article és un resum d'un treball que, amb el mateix nom, fou realitzat el 2012 pels autors juntament amb Maria Rosa Alonso i Solanes, i que rebé una beca de l'Oficina de Suport a la Iniciativa Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Maria Rosa Alonso, nascuda el 1931 a Barcelona, va morir el gener de 2014 a la mateixa ciutat. Professionalment es va dedicar a l'ensenyament, però també tenia estudis de música de grau superior (especialitats de violí i guitarra) i estudis de ball clàssic i espanyol. Fou directora de l'Esbart Català de Dansaires entre 1963 i 1988, i ponent al Congrés de Dansa Catalana d'Arrel Tradicional (1989). Membre del Grup de Recerques Folklòriques EQUIP (1982-2014), fou coautora de diverses publicacions sobre dansa tradicional catalana, entre les quals *El Ball del Ciri*, treball becat pel CIOFF (2004).
- (2) VEGA, Carlos (1956), p.64
- (3) Prats, Llorenç (1988), p. 87.
- (4) Alonso, M. R. (et al.) (1992).
- (5) Alonso, M. R. (et al.) (1992), p. 19-25.
- (6) González Masip, Albert (1985).